

Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji

POVZETEK: Preučevanje socialnih omrežij starostnikov je zaradi njihovega naraščajočega deleža čedalje bolj pomembno. Pri reprezentativnem vzorcu starostnikov v Sloveniji smo z razvrščanjem v skupine našli šest skupin omrežij socialne opore, ki se lahko uvrstijo v tri kvalitativne tipe, in sicer sorodstveno oziroma družinsko omrežje, ki predstavlja 65 % vseh omrežij, omrežje, integrirano v bivalno okolje, ki predstavlja 15 % vseh omrežij, ter omrežje širšega bivalnega okolja, ki predstavlja edini mestni tip omrežij (21 % vseh omrežij). Znotraj prevladujočega družinskega tipa omrežij socialne opore najdemo tudi omrežja z izrazito omejenimi viri socialne opore. Skupaj s starostniki z omrežji širšega bivalnega okolja bodo starostniki z omejenim družinskim omrežjem socialne opore najbolj potrebovali dodatne formalne vire za zagotavljanje vseh potreb po socialni opori.

KLJUČNE BESEDE: razvrščanje v skupine, socialna omrežja, socialna opora, starostniki, Slovenija

1. Uvod

Preučevanje starostnikov postaja vse bolj relevantno zaradi podaljšane pričakovane življenjske dobe in posledično tudi zaradi naraščajočega števila starejših od 65 let. V Sloveniji je bilo ob popisu prebivalstva leta 2003 14,7 odstotka¹ prebivalcev starejših od 65 let, kar Slovenijo uvršča med populacijsko stare družbe.

Prav tako kot ostali segmenti populacije se za izmenjavo socialne opore tudi starostniki v veliki meri obračajo na neformalna socialna omrežja². Njihova sestava je ključna za zadovoljevanje potreb starostnika po različnih razsežnostih socialne opore. Wengerjeva (1994) je iz podatkov longitudinalne raziskave, ki je potekala od 1987 do 1994 v severnem Walesu³, s kvalitativnim pristopom odkrila pet tipov socialnih omrežij starostnikov, ki se razlikujejo glede na oddaljenost najbližjih sorodnikov, stopnjo sodelovanja z družino, prijatelji in sosedji ter glede na vključenost v lokalno skupnost in prostovoljne skupine. Med dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje in vzdrževanje socialnega omrežja, je izpostavila tri dejavnike (ibid. 9–10). Prvi dejavnik je neodvisen od posameznika, gre za družinske značilnosti, kot so: poroke in rodnost predhodnih generacij, zaporedje rojstev (najstarejši otrok ima prednost pred pozneje rojenimi otroci, saj lahko pričakuje, da ga/jo bodo mlajši otroci preživeli, podobno velja za starejše moške, ki lahko z večjo verjetnostjo pričakujejo, da bodo poročeni in imeli poleg tega še živeče sestre). Poroka razširi krog sorodnikov, pri katerih lahko posameznik pričakuje socialno oporo. Pri drugem dejavniku – selitve – ima posameznik možnost izbire in regulacije lastnih selitev (ne more pa povsem regulirati selitev sorodnikov, predvsem otrok), tretji dejavnik pa sta posameznikova osebnost in temperament. Tipično omrežje socialne opore starostnika

šteje 5–7 oseb, med katerimi so večinoma člani družine, sledijo drugi sorodniki, nekateri prijatelji in sosedje.

Značilnosti prvega tipa (Wenger, 1994: 3, 25; Hojnik, 1999: 134) omrežja, **sorodstvenega oziroma družinskega omrežja** (angl. local family dependent), so skupno bivanje z otrokom (najpogosteje hči, ki biva v istem gospodinjstvu ali v neposredni bližini), družina skrbi za večino potreb starostnika, je nekaj prijateljev in sosedov, ki pa imajo obrobno vlogo. Omrežja so majhna (do štirje člani), bolj verjetno gre za ovдовеle, starejše (čez 80) starostnike, ki so slabšega zdravja.

Značilnosti drugega tipa omrežja, t.j. **omrežje, integrirano v bivalno okolje** (ibid.) (angl. locally integrated), so tesna povezanost z družino, prijatelji in sosedi (majhna geografska oddaljenost). Razvoj takega omrežja temelji na dolgotrajnem bivanju v isti skupnosti in na aktivnem vključevanju vanjo (tudi religiozne ali prostovoljne organizacije). Omrežja so večja (do 8 članov) in starostniki mlajši (65–74 let).

Pri tretjem tipu – **samostojnem, samozadostnem opornem omrežju** (ibid.) (angl. local self-contained) – je tipična povezanost z enim sorodnikom, ki je lahko tudi geografsko oddaljen, in ki običajno ni otrok. Še najbolj se zanesejo na sosede, vendar je življenje predvsem omejeno na gospodinjstvo in precej izolirano. Omrežja so običajno majhna (do štirje člani), gre za samske osebe, ki večinoma živijo same in nimajo otrok.

Pri četrtem tipu – **opornem omrežju širšega bivalnega okolja** (angl. wider community focused) gre za aktivno povezanost z geografsko oddaljenimi sorodniki (običajno otroci) in bližnjimi prijatelji in sosedi (ibid.). Tak tip omrežja se pogosteje razvije pri selitvi ob upokojitvi. Pogosteje gre za osebe iz srednjega sloja. Tipična je odsotnost sorodnikov, ki so geografsko blizu. Tudi ti starostniki imajo velika omrežja (osem in več članov).

Pri petem tipu, osebah z **zaprto zasebnostjo**, gre za omrežja (angl. private restricted), ki jih razvijejo neodvisni pari ali odvisne stare osebe, ki živijo zelo izolirano (ibid.). Sorodniki (če so) so geografsko oddaljeni, stikov s sosedi ni, je nekaj prijateljev, ki živijo v bližini. Gre za majhna omrežja (največ štirje člani).

Med temi tipi omrežij socialne opore sta najbolj ranljiva tretji in peti tip, saj v primeru bolezni ali povečanih potrebah po socialni opori zaradi starostnih sprememb – ob odsotnosti partnerja – starostnik nujno potrebuje institucionalno bivanje in nego (Wenger, 1994: 25). Ob pregledovanju tipov socialnih omrežij starostnikov pa ne smemo pozabiti pogostosti oziroma porazdelitve teh tipov v populaciji. Najpogosteje naj bi se v večini skupnosti pojavljala prvi in drugi tip – sorodstveno omrežje in omrežje, integrirano v bivalno okolje (več kot polovica, ibid. 27–28), ki sta vezana na kraje z dolgotrajnostjo bivanja (manj migracij). Na področjih s hitrimi spremembami (rast področja ali selitve) je pričakovati večje število zadnjih dveh tipov socialnih omrežij starostnikov. Na področjih z nizko stopnjo poseljenosti ali pri starostnikih, ki so na takih področjih rojeni, pa je pričakovati samozadostno omrežje. Izkazuje se, da z naraščajočo starostjo velikih sprememb v sestavi omrežja socialne opore ni mogoče pričakovati. Nekatere spremembe pa se pojavijo in jih je mogoče tudi napovedati (ibid. 26).

Pregled tipov omrežij socialne opore starostnikov na osnovi značilnosti omrežij pri nas še ni bil narejen na reprezentativnem vzorcu prebivalcev, starejših od 65 let (Hojnik-

Zupanc, Ličer in Hlebec, 1996). Pri opazovanju uporabnikov varovalno-alarmnega sistema smo našli dva tipa omrežij socialne opore, in sicer družinskega ter samoza-dostnega. Gre za starejše starostnike, ki živijo v mestnem okolju. V pričujoči študiji se opiramo na reprezentativne podatke iz vse Slovenije. Gre za skupno 662 starostnikov. Ker gre za veliko število enot, uporaba kvalitativne metode Wengerjeve (1994), s pregledovanjem značilnosti omrežja vsakega starostnika posebej in ročnim določanjem tipa omrežja socialne opore, ni smiselna. Izbrani pristop je metodološko drugačen. Na osnovi izbranih značilnosti omrežij socialne opore bomo analitično določali tipe omrežij starostnikov z metodo razvrščanja v skupine. S številom tipov omrežij socialne opore in z njihovimi značilnostmi se ne bomo omejili vnaprej, ampak bomo skušali poiskati tipe omrežij socialne opore starostnikov, ki so značilni za Slovenijo. Pregledali bomo porazdelitev tipov v celotni Sloveniji.⁴

2. Opis vzorca in podatkov

Obravnani podatki so bili zbrani v začetku leta 2002 z računalniško podprtim telefonskim anketiranjem. Gre za podatke, zbrane na reprezentativnem vzorcu Slovencev. Skupaj je bilo anketiranih 5013 oseb. Starost anketirancev ni bila omejena navzgor. Gre torej za take vrste vzorec in raziskavo, kjer je na osnovi zbranih podatkov možno tudi sklepanje na populacijo starejših⁵ v Sloveniji.

Poglejmo najprej demografske značilnosti celotnega vzorca, nato pa še značilnosti oseb, starejših od 65 let, na katere se omejujemo v tem članku. Osnovne demografske značilnosti anketirancev kažejo, da je v vzorcu 58 % žensk in 42 % moških, povprečna starost pa je 72 let. 39 % anketirancev opisuje svoje bivalno okolje kot vaško, 22 % kot primestno in 39 % kot mestno. Med njimi jih 69 % živi v hiši, 31 % pa v bloku. 30 % jih ima osnovnošolsko izobrazbo ali manj, 21 % jih je zaključilo poklicno srednjo šolo, 31 % štiriletno srednjo šolo in le 18 % višjo ali več. Poročenih ali živečih v izvenzakonski skupnosti je 54 %, samskih ali ločenih 11 % ter ovdovelih 35 %. Porazdelitev dohodkov kaže, da je kar nekaj anketirancev z zelo nizkim skupnim dohodkom gospodinjstva (43 %), 42 % med 130.000 in 260.000, in le 14 % jih ima dohodke, večje od 260.000 sit.

Če primerjamo opazovani vzorec starostnikov s celotnim vzorcem, je v vzorcu starostnikov 8 % več žensk, bivalno okolje in način bivanja pa sta pri starostnikih enaka kot pri ostali populaciji. Razlike se kažejo pri doseženi stopnji izobrazbe, ki je med starostniki nižja. Deset odstotkov več oseb kot v celotnem vzorcu ima osnovno-šolsko izobrazbo ali manj in deset odstotkov manj jih je končalo štiriletno srednjo šolo. Pri ostalih dveh stopnjah izobrazbe (poklicna šola in visoka izobrazba) ni razlik. Poročenih je približno enak odstotek kot v celotnem vzorcu (62 %), razlike pa gredo predvsem na račun večjega odstotka ovdovelih (razlika je 27 %) in manjšega odstotka samskih ali ločenih (razlika je 20 %). Velika odstopanja pa se kažejo tudi pri dohodku gospodinjstva. Med gospodinjstvi starostnikov je za 24 % več takih z najnižjimi dohodki (do 130.000). V celotnem vzorcu je gospodinjstev z dohodki, višjimi od 260.000 sit, kar 39 %, med gospodinjstvi starostnikov pa le 14 %. Dohodek gospodinjstva kaže na to, da je kakovost bivanja starostnikov⁶ verjetno slabša kot kakovost bivanja ostale populacije.

3. Tipologija socialnih omrežij starostnikov

Pri opazovanju značilnosti socialnih omrežij običajno ločimo dva nivoja analize, in sicer: (1) značilnosti vezi, ki povezujejo posameznika z njegovimi izbranimi drugimi (oziroma alterji) in (2) značilnosti opornih omrežij v celoti (Jackson et al., 1977; Wellman, 1981; Marsden, 1987; Vaux, 1988; Iglič, 1988; Wellman and Wortley, 1990; Goodenow et al., 1990; Wenger⁷, 1994; Wellman et al. 1996; Silverstein et al., 2002).

V tej študiji smo za podrobnejšo analizo obeh vidikov izbrali naslednje indikatorje socialnih omrežij, opornega vedenja in vrednotenja prejete socialne opore:

(1) Značilnosti vezi med anketiranci in člani socialnega omrežja:

- frekvenca stikov je ocenjena z odstotkom alterjev, s katerimi je anketiranec v pogostem rednem stiku (vsak dan ali nekajkrat na teden) in odstotkom alterjev, s katerimi je anketiranec v redkem stiku,
- trajanje vezi je merjeno s številom let poznanstva,
- geografska oddaljenost je merjena z odstotkom alterjev, ki živijo v istem gospodinjstvu, z odstotkom alterjev, ki so od anketiranca oddaljeni do 15 minut vožnje z avtomobilom, ter z odstotkom alterjev, ki živijo v večji oddaljenosti (30 minut in več),
- moč vezi je merjena z indikatorjem pomembnosti (na lestvici od 1 – oseba ni pomembna – do 5 – oseba je zelo pomembna),
- večrazsežnost (multipleksnost) vezi je merjena s številom različnih opor, ki jih posamezen alter nudi anketirancu, in odstotkom “specialistov” v omrežju (odstotek alterjev, ki nudi eno samo vrsto socialne opore).

(2) Značilnosti omrežij socialne opore:

- velikost celotnega omrežja, merjena s številom navedenih članov omrežja ali alterjev,
- sestava omrežja, merjena z odstotki otrok, bratov ali sester, drugih sorodnikov, prijateljev, sodelavcev in sosedov med navedenimi alterji, ter odstotkom žensk,
- povprečna starost alterjev,
- število članov gospodinjstva in število otrok v gospodinjstvu.

Pri iskanju tipov omrežij socialne opore oziroma razvrščanju v skupine upoštevamo “naravno” zgoščevanje enot – na osnovi njihovih značilnosti in podobnosti oziroma različnosti – v skupine podobnih enot. Pri določanju tipologije smo uporabili metodo razvrščanja v skupine (Ferligoj, 1989), kjer najprej izberemo enote in relevantne lastnosti opazovanih enot. Zanimajo nas značilnosti omrežij socialne opore in vezi med anketiranci in njihovimi alterji, oziroma ali lahko na osnovi teh značilnosti poiščemo anketirance, ki so si med seboj podobni. Lastnosti enot, ki nas tu zanimajo, torej niso njihova stališča ali demografske značilnosti, pač pa značilnosti njihovih socialnih omrežij. V naslednjem koraku ocenimo podobnost oziroma različnost med enotami ter jih nato na osnovi podobnosti razvrstimo. Med možnimi metodami razvrščanja smo izbrali hierarhično metodo, saj le ta ne zahteva vnaprejšnje opredelitve števila skupin. Za nas je to še posebej pomembno, ker želimo odkriti “naravno” strukturo v podatkih, saj se ne bi radi arbitrarno odločali za število skupin – zanima nas, koliko različnih skupin se dejansko skriva v

podatkih. Potek razvrščanja je možno opazovati z drevesom združevanja (dendrogramom), ki nazorno prikaže potek združevanja in olajša odločitev za primerno število skupin. Med metodami hierarhičnega razvrščanja smo se odločili za metodo združevanja, kjer v vsakem koraku postopka združimo dve ali več skupin v novo skupino. Metode cepitve, kjer na vsakem koraku skupino cepimo v dve ali več skupin, so manj učinkovite (ibid.: 25–27). Izbrano rešitev smo optimizirali z metodo voditeljev, kjer optimalno rešitev dobimo z iteracijskim prirejanjem enot najbližjim voditeljem skupin in s ponovnim določanjem voditeljev (ibid. 92–96). Začetni voditelji so bili določeni s hierarhičnim razvrščanjem v skupine.

Vse izbrane spremenljivke, na osnovi katerih smo enote razvrščali, so številske – za mero podobnosti smo izbrali evklidsko razdaljo (ibid. 33–34), med metodami hierarhičnega razvrščanja pa Wardovo metodo združevanja. Razvrščanje je narejeno na standardiziranih vrednostih vključenih spremenljivk.

Pri pregledu dendrograma sta se kot najprimernejši pokazali dve razvrstitvi: razvrstitev v tri skupine ali pa sedem skupin. Za vse razvrstitve od tri do sedem skupin smo podrobneje pregledali demografske značilnosti anketirancev ter značilnosti omrežij in ugotovili, da se pri vsaki združitvi nad 6 skupin združijo skupine, ki imajo drugačne lastnosti kot prejšnje. Spremembe so bile očitne predvsem pri značilnostih omrežij. Zaradi tega smo se odločili, da izberemo razvrstitev v šest skupin.

3.1 Opis skupin

Opišimo te skupine najprej glede na demografske značilnosti skupin (Tabela 1), potem pa še glede na značilnosti omrežij (Tabela 2), pri čemer bomo dobljene skupine primerjali s tipologijo Wengerjeve (1994).

Prva skupina je značilno mestna skupina, saj je v njej kar 64 % mestnega prebivalstva (v celotnem vzorcu le 39 %). To edina tipično mestna skupina. Gre za starostnike z najvišjo izobrazbo – le 34 % ima manj kot štiriletno srednjo šolo. So najpremožnejši – (le 34 % ima dohodek gospodinjstva manjši kot 130.000 sit), če upoštevamo, da gre v povprečju za dvočlanska gospodinjstva. V njej je najmanjši odstotek starostnikov, ki živijo v stanovanjski hiši (57 %). Odstotek žensk in odstotek poročenih in ovdovelih sta blizu povprečja. Tudi po značilnostih omrežja socialne opore je ta skupina nekaj posebnega, saj je pretežno orientirana k prijateljem (37 %) in šele nato k sorodnikom (skupaj 35 %), kjer so enakovredno zastopani otroci in drugi sorodniki. Sosedov skoraj ni. Ta skupina je specifična tudi zaradi geografske oddaljenosti alterjev. Sicer je več kot polovica alterjev (56 %) oddaljenih do 15 minut vožnje z avtomobilom, ima pa ta skupina najvišji odstotek oddaljenih 15–30 minut (18 %) ali več kot 30 minut (20 %) vožnje z avtomobilom. Zdi se, da višja izobrazba omogoča tudi večjo izbirnost alterjev. Omrežje je večje, v povprečju imamo 7 članov. V tej skupini imamo največji odstotek alterjev, s katerimi imajo starostniki redke stike (30 %). Če skušamo skupino uvrstiti v tipologijo Wengerjeve (1994), je še najbolj podobna omrežju širšega bivalnega okolja, pri čemer ni navezave na sosede, prisotni pa so tudi sorodniki kot drugi najpomembnejši vir socialne opore.

Pri Wengerjevi (1994) se pojavijo trije tipi omrežij, kjer so sorodniki (zelo) oddaljeni. Temu sledi navezava na prijateljsko ali sosedsko omrežje ali pa socialna izolacija. Če pogledamo odstotke alterjev, oddaljenih do 15 minut vožnje z avtomobilom, je očitno, da je v vseh skupinah ta odstotek blizu ali večji od 50 %. Prav veliko zelo oddaljenih alterjev ni. Omrežja socialne opore starostnikov so tudi v Sloveniji večinoma lokalna omrežja.

Nadaljujmo s tretjo in peto skupino, ki sta tudi nekaj posebnega. Pri obeh skupinah gre pretežno za ženske (v tretji skupini 71 %, v peti skupini 62 %). Obakrat gre večinoma za enočlanska gospodinjstva. Odstotek ovdovelih je najvišji med vsemi skupinami (tretja 48 % in peta 45 %). Izobrazba je nižja (manj kot štiriletno srednjo šolo ima 52 % pri tretji skupini in 56 % pri peti skupini). V obeh skupinah imamo največji odstotek gospodinjstev z osebnim dohodkom, nižjim od 130.000 (53 % in 54 %). Glede načina bivanja skupini ne odstopata od skupnega vzorca. Glede demografskih značilnosti sta si skupini precej podobni, razlikujeta pa se pri sestavi omrežja. Tretja skupina ima največja omrežja, povprečno 7 alterjev. Sorodniki predstavljajo 70 % celotnega omrežja (pri čemer otroci predstavljajo le 21 % omrežja, drugi sorodniki pa kar 45 %). Kot dodaten vir se pojavijo tudi sosedi, vendar ne v velikem obsegu (12 %). Večina (66 %) alterjev živi v oddaljenosti do 5 minut vožnje z avtomobilom. Po tipologiji Wengerjeve bi tako omrežje socialne opore lahko uvrstili med omrežje, integrirano v bivalno okolje, ali v družinsko omrežje, morda celo bolj v družinsko omrežje, saj je omrežje sestavljeno pretežno iz sorodnikov. Gre torej večinoma za vdove, ki živijo same in se za socialno oporo zanašajo predvsem na širše sorodstvo in v manjši meri na sosede, omrežje pa je veliko.

Peto skupino bi lahko opisali s tipom omrežja, integriranega v bivalno okolje (Wenger, 1994). Omrežje je sicer manjše – v povprečju imamo le 4 člane, med njimi so najpomembnejši prijatelji (45 % – kar je največ med vsemi skupinami), sledijo pa jim sosede (27 % – kar je tudi največ med vsemi skupinami) in sorodniki (21 %). Poleg prve skupine je ta skupina edina, ki je primarno usmerjena na nesorodniške vire socialne opore. Skoraj vsi člani omrežja živijo v bližini (v 84 % primerih do 15 minut vožnje z avtomobilom).

Ostale tri skupine, označene kot druga, četrta in šesta, imajo nekaj skupnih značilnosti, se pa med seboj razlikujejo glede na demografske značilnosti starostnikov. V drugi in četrti skupini imamo največji odstotek poročenih (72 % druga skupina in 68 % četrta skupina). Glede izobrazbe je v četrti skupini največji odstotek oseb z manj kot štiriletno srednjo šolo (62 %), podobno tudi šesta skupina – 59 % – in druga skupina – 52 %. Velike razlike med temi skupinami so v dohodku gospodinjstva, v četrti skupini imamo le 25 % gospodinjstev z dohodkom, nižjim kot 130.000, v drugi skupini 38 % in v šesti kar 48 %. Vse tri skupine večinoma bivajo v hiši (četrta skupina 85 %, druga skupina 74 % in šesta skupina 72 %). Izkaže se, da je četrta skupina edina s pravim razširjenim gospodinjstvom, saj gre v povprečju za štiričlanska gospodinjstva. To je tudi edina skupina starostnikov, ki je svoje bivalno okolje opisala večinoma kot vaško (kar 62 %). Drugi dve skupini v načinu bivanja ne odstopata od povprečja.

Poglejmo si vse tri skupine z vidika značilnosti omrežij socialne opore, kjer tudi najdemo zanimive podobnosti in razlike. Vse tri skupine bi lahko uvrstili v tip družinskih omrežij po Wengerjevi (1994), saj je najpomembnejši vir socialne opore sorodstvo, ki pogosto živi kar v gospodinjstvu starostnika, v sestavi omrežja pa vseeno najdemo precej razlik.

Tabela 1: Demografske značilnosti anketirancev pri razvrstitvi v šest skupin

starost	N	žen-ske	ŠČG ⁹	ŠO	zakonski stan	izo-brazba	dohodek gosp.	hiša	bivanje
(1) 72	138	54 %	2	0	por. 47 % ovd. 38 %	34 %	34 %	57 %	vaško 25 % mestno 64 %
(2) 72	134	49 %	2	0	por. 72 % ovd. 16 %	52 %	38 %	74 %	vaško 37 % mestno 37 %
(3) 73	128	71 %	2 ¹⁰	0	por. 41 % ovd. 48 %	52 %	53 %	66 %	vaško 38 % mestno 38 %
(4) 70	94	45 %	4	1	por. 68 % ovd. 28 %	62 %	25 %	85 %	vaško 62 % mestno 19 %
(5) 72	96	62 %	1	0	por. 41 % ovd. 45 %	56 %	54 %	66 %	vaško 42 % mestno 42 %
(6) 73	72	69 %	2	0	por. 53 % ovd. 38 %	59 %	48 %	72 %	vaško 40 % mestno 33 %

V drugi skupini sorodniki predstavljajo 51 % omrežja (19 % otroci, 19 % sestre ali bratje in 13 % drugo sorodstvo). Porazdelitev sorodniškega omrežja je najbolj enakomerna med vsemi skupinami. Prijatelji predstavljajo 14 % omrežja. Večina članov omrežja biva v oddaljenosti do 15 minut vožnje z avtomobilom, kar 20 % pa jih biva v gospodinjstvu starostnika. Omrežje je srednje veliko – 5 oseb (s 70 % alterjev so stiki pogosti). Alterji so v povprečju najstarejši – 60 let. Najbrž gre starost alterjev pripisati odstotku bratov in sester v omrežju (19 %, kar je največ med vsemi skupinami), odstotku drugih sorodnikov (13%) in prijateljev⁸ (14%). Tej skupini lahko pripišemo najbolj izrazito intrageneracijsko solidarnost.

Četrta skupina je edina skupina, ki bi jo lahko opisali kot tradicionalno skupino starostnikov. Vaško okolje, bivanje v razširjeni družini (dve generaciji skupaj) in večja gospodinjstva. Najmočnejši vir socialne opore so sorodniki (skupaj 54 %), med katerimi so najpomembnejši vir otroci (27 %) in drugi sorodniki – 19 %. Omrežja so večja – v povprečju 6 članov. Največji odstotek omrežja, če primerjamo z ostalimi skupinami, živi kar v istem gospodinjstvu (32 %), malo manj kot polovica pa jih živi v oddaljenosti do 15 minut vožnje z avtomobilom. Z večino članov omrežja so stiki redni in pogosti (70 %).

Tabela 2: Značilnosti omrežij socialne opore in vezi med anketiranci in alterji

skupine	1	2	3	4	5	6
velikost	7	5	7	6	4	3
povprečno število opor	1	2	2	2	2	3
% specialistov	66	56	51	54	30	8
% s 3+ funkcijami	11	16	20	18	36	73
% otrok	13	19	21	27	14	56
% bratov ali sester	6	19	4	8	2	3
% drugih sorodnikov	16	13	45	19	5	9
% prijateljev	37	14	8	16	45	6
% sosedov	9	11	12	13	27	8
% pogostih stikov	37	70	67	70	73	87
% redkih stikov	30	7	5	8	2	3
povprečna pomembnost	4,0	4,4	4,6	4,5	4,3	4,8
povprečno trajanje odnosa	35	44	33	38	32	42
povprečna starost	58	60	46	51	57	51
% žensk v omrežju	53	53	50	50	53	50
% v istem gospodinjstvu	6	20	5	32	4	23
% oddaljenih do 15 minut vožnje	56	58	66	48	84	59
% oddaljenih za več kot 30 minut vožnje	20	10	15	9	3	11

Šesta skupina izstopa po velikosti omrežja socialne opore. Ta omrežja so izredno majhna – v povprečju 3 osebe. Gre predvsem za ženske (69 %), ki so manj izobražene (59 % jih ima manj kot štiriletno srednjo šolo) in revnejše – skoraj polovica ima dohodek gospodinjstva manjše od 130.000 sit. Izrazita je usmerjenost na otroke, saj ti predstavljajo kar 56 % omrežja. Vsi ostali viri predstavljajo manj kot 10 % omrežja. Stiki z večino omrežja so redni in pogosti (84 %), in 23 % omrežja je v istem gospodinjstvu, kar 59 % pa živi v oddaljenosti do 15 minut vožnje z avtomobilom. Osebe v omrežju so v povprečju ocenjene kot zelo pomembne – ocena 4,8 – in so v povprečju zadolžene za največje število opor – 3. Specialistov (oseb z eno samo vrsto opore) praktično ni. To zadnjo skupino bi morda lahko uvrstili tudi v samozadostno omrežje ali omrežje z zaprto zasebnostjo, kljub temu, da Wengerjeva poudarja, da gre pri teh za skupine starostnikov brez otrok. Še najbolj bi skupino lahko primerjali z omrežjem z zaprto zasebnostjo, saj ni nobene povezanosti s sosedi ali prijatelji.

Če povzamemo, bi prevladujoč tip omrežja socialne opore starostnikov lahko opisali kot družinska omrežja (kar štiri skupine od šestih bi lahko uvrstili sem), kar predstavlja 65 % vzorca. Le eno skupino bi lahko opisali kot omrežje širšega bivalnega okolja, predstavlja pa 21 % vzorca. Hkrati je to edini mestni tip starostnikov. Le eno skupino bi lahko opisali kot omrežje, integrirano v bivalno okolje (večinoma ovdovele ženske), predstavlja pa 15 % vzorca.

Med družinskimi omrežji socialne opore velja izpostaviti še vaški tip omrežja (4) z razširjenim gospodinjstvom – ta predstavlja 14 % vzorca. Pri ostalih skupinah otroci bivajo v drugem gospodinjstvu, ki pa je v neposredni bližini. Med temi skupinami je

skupina (3) ovdovelih žensk, ki predstavlja 19 % vzorca, skupina poročenih (2–20 % vzorca) in skupina (tudi večinoma žensk) z izjemno majhnim omrežjem in orientacijo na otroke (6–11 % vzorca).

4. Diskusija

Če povzamemo, je tipologiji težko neposredno primerjati, saj opisane skupine starostnikov glede na značilnosti omrežij socialne opore niso povsem primerljive iz dveh razlogov. Najprej gre za uporabo drugačne metodologije, ki lahko prispeva k neprimerljivosti dobljenih tipologij. Ne smemo pa pozabiti tudi vsebinskih razlik, med katerimi gre izpostaviti majhne geografske razdalje, bivanje v hiši ter le ena skupina tipično mestnih prebivalcev in le ena skupina tipično vaških prebivalcev, ki sovpadajo z družinskim tipom omrežja socialne opore. Nemara bi kazalo izpostaviti tudi problematiko merjenja sestave gospodinjstva, saj se bivanje dveh generacij v isti hiši obravnava na dva različna načina (enkrat z ločenim gospodinjstvom otrok – razpršena razširjena družina, drugič kot skupno gospodinjstvo z otroki – razširjena družina). Dostopnost virov socialne opore pa je za oba tipa enaka, saj otroci in vnuki bivajo v neposredni bližini. V bodoče bi bilo smiselno geografsko oddaljenost alterjev (vsaj za sorodstvene vezi) meriti bolj natančno, z ločitvijo sorodnikov, ki živijo v isti hiši (a ločeno gospodinjstvo) od tistih sorodnikov, ki živijo v neposredni bližini (do 15 minut vožnje z avtomobilom).

Če poskušamo razmišljati o zadovoljevanju potreb starostnikov in potrebah po dodatni formalni pomoči v primeru večjih potreb po socialni opori, lahko ugotovimo, da čistih, najbolj ogroženih tipov po Wengerjevi (1994) v Sloveniji nimamo zaradi geografske bližine sorodnikov. Pri samozadostnem omrežju in omrežju z zaprto zasebnostjo je v primeru odsotnosti partnerja pri večjih potrebah zaradi bolezni institucionalizacija edina možnost.

Pri mestni skupini (1), ki bi jo edino lahko opisali kot skupino z opornim omrežjem širšega bivalnega okolja, lahko pričakujemo visoko stopnjo neodvisnosti starostnikov, z ekstenzivno uporabo tudi plačane pomoči. Pri tej skupini gre za starostnike z višjo izobrazbo in dohodki. Pomoč bi pričakovali tako od družine kot od prijateljev (neposredna vzajemnost), redkeje od sosedov v obliki zaporedne vzajemnosti.

Pri peti skupini, ki jo lahko opišemo kot omrežje, integrirano v bivalno okolje, imamo predvsem starostnice, ovdovele, ki živijo avtonomno življenje, pri katerem pa gre tudi za intenzivno izmenjavo socialne opore s prijatelji, sorodniki in sosedji na osnovi zaporedne vzajemnosti.

Če razmišljamo o opremljenosti ostalih štirih skupin, ki smo jih prepoznali kot skupine z družinskim omrežjem, velja izpostaviti nekaj specifičnosti. Najbolj opremljeni z viri socialne opore (sicer primarno sorodniškimi) so starostniki, ki bivajo v vaškem okolju v razširjeni družini. Skupina 2 (predvsem poročeni) imajo kljub orientaciji na sorodniško omrežje vire opore enakomerno porazdeljene (otroci, bratje in sestre ter drugi sorodniki). Pri skupini 3 imamo v glavnem ženske (precej je ovdovelih), kjer drugi sorodniki predstavljajo najmočnejši vir socialne opore, sledijo jim otroci (tudi tu so sorodniški

viri raznovrstni) in sosedje. Tudi ta skupina bi v primeru povečanih potreb po socialni opori lahko pričakovala porazdelitev obveznosti.

Najbolj občutljiva v smislu ranljivosti je zadnja skupina (večinoma ženske), kjer najdemo zelo majhna omrežja, ki so primarno orientirana na otroke. V primeru povečanih potreb po socialni opori imajo te starostnice na voljo zelo malo alternativnih neformalnih virov, če upoštevamo, da so primarne negovalke v družini ženske (v tem primeru hčere starostnic). Ob polni zaposlitvi in skrbi za družino je nega oslabelega starostnika izjemno obremenjujoča, če je oseba, ki nudi oskrbo, tudi edini neformalni vir take oskrbe (Rener, 1997). Tudi v tej skupini lahko pričakujemo povečano potrebo po formalnih storitvah.

Glede opremljenosti z neformalnimi viri socialne opore večine starostnikov v Sloveniji smo na prvi pogled lahko zelo zadovoljni. Prevladuje družinski oziroma sorodniški tip omrežja socialne opore, kar pomeni dobro opremljenost z neformalnimi viri. Po drugi strani pa to pomeni večjo obremenitev (predvsem) žensk v družinskem omrežju starostnika. V primeru, da bi tipična skrbnica starostnika bila izpostavljena tekmujočim zahtevam po oskrbi (skrb za otroke ali partnerja) ali zelo velikim zahtevam po oskrbi (npr. v primeru duševne obolelosti starostnika), lahko pride do prehude obremenjenosti in hitro povečanih potreb po dodatni formalni pomoči (Wenger, 1994: 13; Rener, 1997). Razvoj formalnih virov socialne opore potrebujemo predvsem v mestnih okoljih. Prav tako pa je nujno razvijati tudi servise, ki nudijo hitro in učinkovito pomoč, kot dodatek neformalnim virom. Vsekakor je potrebno preučevanje sprememb v opaženih tipih omrežij socialne opore z longitudinalnimi študijami.

Zahvala:

Avtorica se najlepše zahvaljuje Tanji Rener, Blanki Tivadar, Tini Kogovšek in anonimnemu recenzentu za vse komentarje, ki so izboljšali kakovost pričujočega članka.

Opombe

1. Leta 1991 (popis prebivalstva) je bilo 11,2 odstotka prebivalcev Slovenije starejših od 65 let (Statistične informacije, 2003).
2. Neformalno socialno omrežje Wengerjeva definira kot vse posameznike, ki so s starostnikom pomembno povezani: člani gospodinjstva, osebe, s katerimi se družijo, si izmenjuje čustveno ali instrumentalno oporo, nasvete, ali osebno nego. Gre za krog oseb, ki spadajo v zasebno in ne v formalno sfero.
3. Njen pristop so uporabili tudi v drugih študijah v Belfastu, Cumbrii, Liverpoolu, Londonu in na Nizozemskem.
4. Možen bi bil tudi pregled tipov omrežij po regijah, vendar je število regij preveliko glede na število anketirancev.
5. Kot starejše tu opredelimo osebe, ki so stare 65 in več let.
6. Podobno opozarjajo tudi Filipović, Černič Mali in Sendi (2002, 99–107).
7. Intenzivna študija Wengerjeve (1994) pri določanju tipa omrežij upošteva 8 značilnosti, ki niso povsem primerljive z raziskovalnim načrtom kvantitativne raziskave. Te značilnosti so: geografska oddaljenost otroka ali drugega najbližjega sorodnika, geografska oddaljenost sestre ali brata, pogostost stikov (osebnih ali telefonskih) s sorodniki, pogostost stikov s prijatelji in

- sosesti, udeleževanje pri religioznih obredih in skupinah v lokalni skupnosti. Nekaterih podatkov nimamo – npr. o udeleževanju pri religioznih obredih ali dogajanju v lokalni skupnosti, drugi podatki se nanašajo na omrežje v celoti, npr. pogostost stikov, nekatere značilnosti pa so dodane – npr, vrednotenje prejete socialne opore.
8. Tudi pri dveh drugih skupinah, kjer so prijatelji pomemben vir socialne opore (prva in peta skupina), je povprečna starost alterjev višja (58 in 57 let).
  9. ŠČG – število članov gospodinjstva, ŠO – število otrok anketiranca, ki živijo v gospodinjstvu. Pri spremenljivki zakonski stan sta vpisana le odstotek poročenih in ovdovelih. Pri spremenljivki izobrazba je prikazan odstotek anketirancev s poklicno srednjo šolo ali manj. Pri spremenljivki dohodek je prikazan odstotek anketirancev, kjer je dohodek gospodinjstva manjši od 130.000 sit.
  10. Mediana za to skupino se ne ujema z aritmetično sredino, je 1.

Literatura

- Ferligoj, A. (1989): Razvrščanje v skupine. Metodološki zvezki, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Filipović, Černič Mali B., in Sendi, R (2002): Bivanje za starejše. V: Mandič, S. in Filipović, M. (Ur.) Stanovanjske študije, str. 93–111. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Goodenow, C., S. T. Reisine, in K. E. Grady (1990): Quality of Social Support and Associated Social and Psychological Functioning in Women with Rheumatoid Arthritis. *Health Psychology* 9, 3: 266–84.
- Hojnik-Zupanc I., Ličer, N. in Hlebec V. (1996): Varovalno alarmni sistem kot socialna inovacija v slovenskem prostoru. *Zdravstveno varstvo*, 35, 9–10: 289–294.
- Hojnik-Zupanc, I. (1999): Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Iglič, H. (1988b): Ego-centrične socialne mreže. *Družboslovne razprave*, 5: 82–93.
- Jackson, M. R., C. S. Fischer, and L. McCallister Jones (1977): The Dimensions of Social Support. V: C.S. Fischer (ed.) *Networks and Places. Social Relations in the Urban Setting*, pp. 39–58. New York: Free Press.
- Marsden, P. V. (1987): Core Discussion Networks of Americans. *American Sociological Review*, 52, 1: 122–31.
- Renner T. (1997): Rastoča manjšina. *Družboslovne razprave*, 13, 24–25: 40–48.
- Silverstein, M., S. J. Conroy, H. Wang, R. Giarrusso, and V. L. Bengtson (2002): Reciprocity of Parent-child Relationships over the Adult Life Course. *Journal of Gerontology*, 57B, 1: S3–S13.
- Vaux, A. (1988): *Social Support: Theory, Research, and Intervention*. New York: Praeger Publishers.
- Wellman, B. (1981): Applying Network Analysis to the study of Support. V: B. H. Gottlieb (ed.) *Social Networks and Social Support*, pp. 171–200. Beverly Hills: Sage Publications.
- Wellman, B. and S. Wortley (1990): Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support. *American Journal of Sociology*, 96, 3: 558–88.
- Wellman, B., J. Salaff, D. Dimitrova, L. Garton, M. Gulia, and C. Haythornthwaite (1996): Computer Networks as Social Networks: Collaborative Work, Telework, and Virtual Community. *Annual Review of Sociology*, 22: 231–38.

Wenger, C. (1994): Support networks of older people: A guide for practitioners. Bangor: Centre for Social Policy Research and Development.

Avtoričin naslov:

dr. Valentina Hlebec, docentka, raziskovalka
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
tel.: (01) 5805-284
email: valentina.hlebec@guest.arnes.si

*Rokopis prejet junija 2003, dokončna verzija za objavo avgusta 2003.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek (s kvantitativno argumentacijo).*